

REVISTA „ARHIVA ISTORICĂ A ROMÂNIEI”. DOCUMENTE DE ARHIVĂ

Conf. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu

În cei 160 de ani care s-au scurs de la înființarea Arhivelor Statului din București, la 1 mai 1831, la conducerea lor s-au perindat numeroase personalități reprezentative ale culturii românești care au contribuit la dezvoltarea acestei instituții¹ și a arhivisticii în general, ca știință auxiliară a istoriei. Printre aceștia s-a numărat și ilustrul savant B. P. Hasdeu (1831-1907) care aproape un sfert de veac, între 1876-1900 a condus Arhivele Statului din București, îmbinând erudiția sa fenomenală cu pasiunea și dăruirea muncii de administrator al acestei instituții. Una dintre cele mai cuprinzătoare caracterizări i-a făcut-o Mircea Eliade: „Geniu de o înspăimântătoare vastitate, Hasdeu și-a cheltuit puterile sale creatoare cu o nepăsare pe care numai un prinț, un romantic și un erou ca el și-o poate îngădui. Din tot ce ar fi putut crea, au rămas multe șantiere și foarte puține monumente. Dar planul acestor șantiere sunt suficiente să acorde semnificație istorică unei întregi epoci. Descoperit cel din urmă dintre toate figurile mari ale secolului XIX, Hasdeu va fi anevoie de asimilat total de cultura românească. Destinul lui abia acum începe.”²

Și într-adevăr, contemporanii au fost copleșiți de forța sa creatoare; a trebuit să treacă mai multe decenii pentru a se putea descoperi toate fețele creatoare ale acestui titan al culturii românești.

Una dintre laturile predilecte ale activității sale și destul de contestată a fost aceea de editor de izvoare istorice, cu alte cuvinte aceea de arheograf. A desfășurat-o atât înainte de a fi director al Arhivelor, cu predilecție în perioada directoratului și apoi până la moartea sa în 1907. Pasiunea pentru izvoarele istorice și pentru arhive în general a mărturisit-o chiar el, în noiembrie 1884, când fiind ales deputat de Craiova,

¹ Lidia Brâncianu, *B. P. Hasdeu director al Arhivelor Statului*, „Manuscriptum”, 1, 1998, p. 128.

² Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hasdeu*, Iași, Junimea, 1987, p.104.

declara: „Jurnalele au publicat că mi-am dat demisia de la arhivă pentru a rămâne deputat. E minciună. De arhivă nu mă las o dată cu capul. Măine mă duc la Cameră, fac un discurs și-mi dau demisia din deputat. Dacă Camera va refuza, atunci rămân și deputat și arhivist”.

Interesul și pasiunea pe care a manifestat-o Hasdeu încă de la începutul activității sale științifice pentru publicarea izvoarelor istorice referitoare la trecutul românesc, au făcut ca în 1864, Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, mai precis N. Krețulescu având „prevăzută o sumă pentru publicarea unui jurnal în care să se cuprindă documentele relative la Istoria Românilor”, prin adresa nr. 227228 din 14 iulie 1864 „a făcut întrebarea d-lui B.P. Hasdeu dacă D-sa ar primi să se însărcineze cu reacțiunea acestui jurnal”.

Ministerul urma să-i dea un beneficiu de 2 000 de lei pe lună din care „avea de suportat cheltuielile de administrațiune”. Hârtia și tiparul erau furnizate de Stat³. Peste o săptămână Hasdeu răspundea afirmativ la solicitare. A urmat încheierea la 22 iulie 1864 a unui contract prin care se „angaja către Ministerul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice să redacteze revista (cu documentele din Arhivele Statului și de aiurea) și de asemenea să scoată o coală tipografică săptămânală sau „patru coli pe lună”. Pentru toate acestea, Ministerul îi plătea „câte 2 000 lei la începutul fiecărei luni”. Expedierea jurnalului și abonamentele rămăneau în sarcina lui B. P. Hasdeu. Se mai stabileau titlul: „Arhiva Istorică a României”⁴ precum și începutul publicării ei la 1 august 1864.

Ministerul de Interne era solicitat de Ministerul Instrucțiunii Publice ca să ordone Direcțiunii Tipografiei Statului ca să se procure „hârtia trebuitoare și mediile tiparului” necesare publicării revistei. Tipografia statului urma să se despăgubească din bani adunați pentru abonamente. Costul unor broșuri s-a fixat la 14 sfași.

Revista urma să fie administrată în felul următor:⁵

1. Exemplarele se păstrează în depozitul central al Imprimeriei și să nu se elibereze de acolo „decât numai câte vor trebui pentru abonați și pentru autoritățile cărora acest Minister (al Instrucțiunii Publice) vor găsi de cuviință a se da gratis”.
2. Abonamentele să se facă la Imprimeria Statului unde să se încaseze bani spre despăgubirea Casei tezaurului public pentru costul hârtiei și tiparului.

³ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 591, 1864, f. 1.

⁴ Ibidem, f. 3.

⁵ Ibidem.

3. În afară de particulari care vor avea dorința să se aboneze Ministerul Instrucțiunii Publice trebuie să facă în așa fel încât să se aboneze la jurnal „toți superiorii mănăstirilor și al așezămintelor de binefacere precum și profesorii și institutorii de toate gradele”.⁶

În 24 august 1864 apărea primul tom care avea scris pe foaia de titlu următoarele: „Arhiva Istorică a României. Sub auspiciile Ministerului Justiției, Cultelor și al Instrucțiunii Publice. Colecțiune critică de documente asupra trecutului român începând de la timpii cei mai îndepărtați și până în anul 1800”. Iar în partea de introducere, Hasdeu preciza și modalitatea de publicare a documentelor: „Așa dar, a doua îngrijire principală a redacțiunii trebuie să fie, firește comentarea documentelor supuse publicării. Însă tocmai aici este și greutatea cea mai mare. Insista-vom edițiunea noastră prin niște note benedictine, făcând disertațiuni asupra fiecărei virgule? Dar atunci nu numai că se vor perde economia spațiului, ci mai ales atunci persoana redactorului, cu toată fiabilitatea sa, va suplanta monumentele epocelor: pentru o pagină de document veți căpata șapte pagini de observațiuni individuale”.⁷

Noua revistă apărută în București se alătură altei publicații și anume „Tesarul de monumente” editată de Alex. Papiu Ilarian, deosebindu-se totuși în unele privințe. Interesantă este paralela pe care o face chiar B.P. Hasdeu între cele două publicații. Astfel, în *Darea de seamă din partea redactorului* din nr. I pe anul 1865 se spunea:

„Două publicațiuni periodice concerg, în momentul de față pe calea de a grămădi și a limpezi materialul, din care se va clădi o dată, mai târziu, doritul edificiu al istoriei române: *Tesarul de monumente* al D-lui Papiu Ilarian și această a noastră *Arhivă istorică*. Ambele publicațiuni apar în București. Ambele oferă lectorilor săi câte patru coale pe lună, ambele scot în lumină rămășițe inedite sau rare ale trecutului național... Toată diferența constă numai în deosebitul punct de vedere al fiecărui redactor în parte. Istoria română e plină de povești și de lacune: pentru a îndrepta unele și a astupa pe celalalte, se cere un studiu bazat pe documente, iară de loc pe compilațiuni, epistole, acte oficiale, călătorii, memorii adică lucruri descrise sub impresiunea evenimentului. Acesta e programul *Arhivei istorice*, pe când în *Tesarul de monumente* s-au admis pe lângă documentele cele mai prețioase, mai multe piese lipsite de valoare istorică, precum bunăoară: De Thou, Bissel

⁶ *Ibidem*, f. 2.

⁷ „Arhiva Istorică”, I, 1, 1864, p. 2. Introducere.

etc. (...) *Arhiva istorică* adună mai cu seamă, unele așa misterioase revelațiuni ale românilor despre ei înșiși, pe când *Tesaurul de monumente* în cea mai mare parte, urmează a reproduce narațiuni foarte interesante, dar totuși extreme. Nu mai vorbim nimic despre preferința sistemului nostru de a însoți fiecare document de câte un sumariu detaliat, pentru a înlesni lectorului căutarea și înțelegerea documentelor, ceea ce lipsește cu desăvârșire *Tesaurului de monumente*. Pe lângă caracterul său documental și mai cu seamă intern, pe lângă (...) registrele sale *Arhiva istorică* mai are meritul de o înfrăți în sine toate epocile istoriei române din toate punctele de vedere, încât chiar în acest prim volum, pe circa 200 de pagini lectorul găsește 300 de piese din care nu este nici una, care să nu posede măcar unul din următoarele aspecte: politic, social, juridic, administrativ, ecleziastic, militar, comercial, topografic, cronologic, limbistic, biografic, eraldic, etnografic, literar, artistic. Știind vreo zece limbi antice și moderne, aveam cheile cele mai necesare pentru a înțelege și a alege tot ce poate arunca vreo lumină asupra trecutului român”⁸.

Publicarea revistei a durat doar doi ani, până la 8 iulie 1866, când „d-l Ministru titular suspendă editarea *Arhivei istorice*, bugetul statului nemaiputând să o subvenționeze”.

B. P. Hasdeu a fost nemulțumit și a ținut să facă publică supărarea sa, scriind la sfârșitul tomului II, cu litere mari și negre: „Aci publicațiunea s-a suprimat din ordinul Domnului Ministru de Instrucțiune Publică – C. A. Rosetti”.

În aprilie 1867, B. P. Hasdeu a intervenit la Minister, solicitând printr-o nouă cerere, autorizația pentru reînceperea „publicării acestei foi periodice”, cum numea el *Arhiva Istorică a României*.⁹

În ședința din 24 februarie 1867 privitoare la discutarea bugetului, M. Kogălniceanu cerea 24000 de lei anual pentru subvenționarea revistei redactată de Hasdeu : „Nu e pensiuine ceea ce se dă d-lui Hasdeu – spune Kogălniceanu – e un contract și dl. Hasdeu s-a ținut de contract și ar fi dorit ca toți să păzească contractele cu religiozitatea cu care dl. Hasdeu a îndeplinit pe al său ... E în pozițiune (cu sens de situație, *n. ns.*) să ne facă să cunoaștem multe documente din istoria noastră”.¹⁰ La această propunere s-a alăturat și profesorul Nicolae Ionescu, apreciind că cele

⁸ *Ibibem*, I, 1, 1865, p. III-IV.

⁹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 591, 1864, f. 2.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Aurelian Sacerdoțeanu, dosar 507, 1957-1974, ms. Dactilo, B. P. Hasdeu *Bibliografie*, p. 12-13.

două volume publicate „au fost gustate, nu de națiunea întreagă, ci de puținii români care se ocupă de studiul patriei”.¹¹

După această acțiune, Ministerul a aprobat la 11 aprilie 1867 cererea lui B. P. Hasdeu de a se relua tipărirea. Apoi, Ministerul Instrucțiunii Publice se adresa directorului general al Arhivelor, lui Grigore Manu, rugându-l „să satisfacă cererile ce i le va adresa dl. B. P. Hasdeu, relative la documentele și alte informațiuni ce va avea trebuință a lua din Arhivă” și erau necesare retipăririi *Arhivei istorice*. Simultan a fost înștiințată și Tipografia Statului pentru a-i acorda din nou sprijinul.¹²

Cu ocazia reluării tipăririi, B. P. Hasdeu a simțit nevoia unei îmbunătățiri a conținutului revistei în comparație cu primele tomuri. Astfel, el adresa în martie 1867 o scrisoare ministrului Instrucțiunii Publice în care se scuza că în „Publicațiunea trecută a *Arhivei* (...) documentele n-au fost publicate în ordine sistematică și cronologică, lucru care nu se va mai repeta de acum înainte”.¹³ Informa în continuare că „prima serie, cu care vom începe acum sunt documentele asupra istoriei Românilor de peste Dunăre, Macedo–români, Morovlaci, Istriani etc. începând de la împăratul Aurelian și până în anul 1800 (...) În loc de introduție la această serie vom publica prețioase disertațiuni, una nemțească de Thunmann și alta engleză de Martin Leake, asupra istoriei și limbii românilor de peste Dunăre. Actele și scriitorii ce vor intra în această importantă serie sunt în limbile greacă, latină, ebraică, ecleziastică, bulgară, sârbă, engleză, franceză, spaniolă, italiană, germană etc. Fiecare document va fi publicat în textul original, tradus și însoțit de un comentariu și de note, sau chiar în unele cazuri, de articole explicative. Seria va avea un titlu general: *Arhiva istorică a României*, pentru anii III și un titlu special *Arhiva Istorică a Românilor de peste Dunăre*”. Ministerul nu a acceptat această „programă” a lui B. P. Hasdeu și prin scrisoarea de răspuns din 11 aprilie 1867, ministerul îi făcea „oarecăreri observațiuni” și îl ruga să le aibă drept regulă și să se conformeze lor. Și anume: „Adevăratul scop al publicațiunii *Arhiva Istorică a României* a fost și este a publica documente care n-au apucat încă a ieși la lumină, care sunt necunoscute în arhive, și cu deosebire în arhiva noastră, documente vechi, manuscripte în limba română, iar mai vechi în limba slavonă. Necunoașterea acestor documente este cauza

¹¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1876, f. 5.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 2.

lacunelor care există în istoria noastră (...) guvernul s-a hotărât a lua asupra sa cheltuielile tipăriturii acestor documente și acesta este adevăratul scop pentru care s-a înființat publicațiunea *Arhiva Istorică a României*. Această arhivă n-are a fi un tratat de istorie, căci aceasta se putea face și de particulari. Arhiva trebuie să fie o colațiune de documente și anume o colațiune de documente necunoscute, nepublicate (...) și mai cu seamă cele scrise în limbile slavonă (...). Ne-am abate însă de la scopul pentru care s-a înființat această Arhivă dacă în loc de a publica documente archivale încă necunoscute, ea ar publica tratate istorice sau ar reedita autori sau documente cunoscute și publicate (...). Spre a mă rezuma, ministerul vă invită:

1. A alege și publica din Arhiva Statului documentele cele mai vechi și pe care le veți găsi mai importante pentru istorie, cu deosebire cele scrise în slavonă (...).
2. De a publica, afară de documentele din arhiva noastră și alte documente nepublicate ce cu stăruința dvs. veți ști să găsiți aiurea.
3. A explica și lumina documentele (...) prin note și comentarii după scriitori și documente deja publicate.
4. A urma, după cum declarați, în publicarea documentelor, o ordine sistematică și cronologică.

Iată programa ministerului, lăsându-vă toată latitudinea în alegerea documentelor nepublicate, ar dori să urmați această programă”¹⁴.

La rândul său Hasdeu a trebuit să recunoască „justețea observațiilor” angajându-se să depună „toată stăruința pentru a realiza cu plăcere și scrupulozitate planul” ce i-a fost propus.¹⁵ Așadar, se angajează în cele din urmă B.P. Hasdeu – *Arhiva Istorică* va cuprinde: „Documente române inedite, și tot felul de documente slave, nepublicate încă, sau netraduse până acum în limba română, atât acte propriu-zise, precum și diferite genuri de relațiuni importante pentru istoria Românilor: care vor fi ilustrate cu prefațiuni, comentarii sau note”¹⁶.

Imediat Hasdeu a trecut la reluarea publicației sale căci „tare în sprijinul și aprobarea Reprezentațiunii Naționale, *Arhiva Istorică a României* va păși înainte, fără a mai tremura, cugetând la vicisitudinile lucrurilor omenești și amenințată de perspectiva unor exigențe economice imperioase”, după cum spunea singur la 20 aprilie 1867.

¹⁴ *Ibidem*, f. 3. V. f. 8.

¹⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹⁶ *Ibidem*, f. 7.

Însă cu tot votul Adunării Deputaților profesorul de istorie Alex. Krețulescu, ajuns ministru al Instrucțiunii Publice, suprimă din nou subvenția, de data aceasta definitiv.

În februarie 1869, prin adresa nr. 1155 din aceeași lună, Hasdeu era înștiințat că „publicarea acestui jurnal încetează (...) urmând a se publica de către Direcțiunea Arhivelor Statului”.¹⁷

În consecință „contractul din 1864 (...) ce aveți încheiat fără termen, cu acest Minister, pentru sus-zisa publicațiune (...) a încetat în finalul lui ianuarie trecut”.¹⁸

Întristat și nemulțumit de faptul că nu va mai răspunde de publicarea revistei pentru care muncise și se străduise atâta, B. P. Hasdeu trimite ultimele copii, spre publicare, lui C. D. Aricescu, directorul Arhivelor Statului (1869-1870) și care urma să se îngrijească și de publicațiile bazate pe documente.

Deși la început acesta a protestat¹⁹, până la urmă a acceptat să corecteze colile și să ducă astfel la bun sfârșit lucrarea. În continuare *Arhiva Istorică* nu a mai apărut, cu toate insistențele chiar ale lui C.D. Aricescu.²⁰

Dispariția *Arhivei Istorice a României* a fost o pagubă pentru tânăra noastră istoriografie. De altfel ceva mai înainte încetase să apară și *Tesaurul de monumente*. De acest lucru și-au dat seama nu numai istoricii vremii ci întreaga societate, punându-se la scurt timp în discuție reluarea publicației.

Un alt aspect al activităților lui B. P. Hasdeu ca director al *Arhivei Istorice*, l-a constituit preocuparea sa constantă de a face cunoscută revista. Astfel, în 1868 se adresa lui D. Gusti, ministrul Instrucțiunii Publice, cerându-i să dispună eliberarea „a zece exemplare române din străinătate precum D-l D. Hurmuzaki la Viena, d-l Mocioni la Pesta etc.”²¹

Revista a suscitât interesul și altor foruri contemporane. Spre exemplu: Ministerul Justiției, de Interne, de Război, Casa Școalelor, redacția Monitorului Oficial, toate au solicitat revista²².

¹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 194, 1869, f. 2.; cf. *Ibidem*, dosar 591, 1864, f. 3.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 194, 1869, f. 2.

¹⁹ *Ibidem*, f. 3.

²⁰ Arh. St. Buc., fond D. G. A. S., dosar 520, 1874, f. 2. – 2v.

²¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 611, 1868, f. 35.

²² *Ibidem*, f. 1-2, 45, 19-20, 48.

Interesul pentru *Arhiva Istorică* era încă viu și în 1877, când Societatea Academică Română o cerea lui Hasdeu, director acum al Arhivelor Statului, pentru îmbogățirea bibliotecii.²³

Iar în 1882, Mihai Eminescu aprecia astfel activitatea lui Hasdeu: „Ceea ce dezgroapă prin aceste documente istorice și lingvistice nu sunt doar materialuri de interes arheologic, ci e România însăși, e geniul poporului românesc de pe care se înlătură păturile suprapuse de rușine și de bărbăție”. Pasul înainte „se face aici în înțelesul reconstituirii naționalității române și pentru ca ea însăși să se recunoască pe sine, să-și vie în fire”. Iar cercetătorii de pe „terenul istoriei și al lingvisticii, bucurați de aceste rezultate ale unei munci naționale, rezultate greu de câștigat în comparare cu deprinderea mecanică a formelor exterioare ale unei civilizații străine”.²⁴

În concluzie, B. P. Hasdeu, prin activitatea stăruitoare depusă la revista *Arhiva Istorică a României* și-a îndeplinit „o sacră datorie”, înscriindu-se pe direcția acțiunii începute cu câteva decenii mai înainte, aceea de a se publica izvoarele istorice necesare scrierii istoriei naționale.

Într-adevăr, așa după cum spunea în 1934 N. Iorga în lucrarea sa celebră „Oameni care au fost”, B. P. Hasdeu: „A dat culegerilor noastre de izvoare *Arhiva Istorică*, care dintâi carte a slavisticii la români, a strâns în *Cuvente din bătrâni* probe într-ales din vechea limbă, lucru ce nu se mai făcuse de alții; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncând în circulație, mai ales pentru „vremile mai vechi, prin *Istoria critică* o uriașă mulțime de informație nouă; a cutezat să viseze o mare Enciclopedie națională, încercată prin *Magnum Etymologicum*. În atâtea ramuri ale științei: istorice și filologice, el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s-a mulțumit adesea să arate numai drumul”.²⁵

²³ Arh. St. Buc., fond D. G. A. S., f. 5, dosar 573, 1877.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Aurelian Sacerdoțeanu, dosar 526, f. 62.

²⁵ N. Iorga, *Oameni care au fost*, I, 1934, p. 212.